

Tuomas Laine-Frigren

Sotalasten monet elämät

Pohjoismainen lastensiirto ja sen seuraukset

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

Copyright © Tuomas Laine-Frigren ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2024

Teos on saanut tukea Jenny ja Antti Wihurin rahastolta,
Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnalta ja Otavan Kirjasäätiöltä.

ISBN 978-951-1-46206-4

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2024

Sisällys

Aluksi	7
1. Lapset maailmansotien aikakaudella	17
Modernin sotalapsen synty	20
Keski-Euroopan lapsia Pohjoismaihin	22
Sotalapsia Suomessa	25
Sota piirtyy lasten kuviin	31
Ovatko kaikki lapset tervetulleita?	36
2. Suuri pohjoismainen lastensiirto	41
Solidarisuutta ja tasapainopolitiikkaa	44
Jatkosodan suuret muuttoaalto	55
Kritiikkiä ja epäilyksiä	66
Matkalla toiseen maahan	74
Saattajat ja vapaaehtoistyöntekijät	83
3. Lapset ja aikuiset sodan pyörteissä	92
Pois köyhyydestä	96
Kodin ulkopuolista hoitoa	101
Sijoiltaan mennyt arki	106
Äidit ikävöivät lapsiaan	109
Lapset ryhtyvät kirjoittamaan	113
Huolestuneet isät	117
Kahden karjalaisperheen valinnat	121
4. Omenapuutarhan lapsi	136
Elämää ulkomailla	138
Kiellettyjä tunteita	155
Vapaaehtoisuuden karikat	167
Pohjoismaista hoivaa	176

5. Lapset palaavat takaisin	185
Sopeutumista ja uuden oppimista	189
Paluumuuttajat huolen aiheena	207
Rajat kiinni	219
6. Rajatonta kaipausta ja ristiriitoja	228
Kohtalokkaat kirjeet	230
Lapset haluavat länteen	237
Ruotsalaisten perheiden hätähuudot	241
Muuttuvat ihmissuhteet	244
Kasvatusvanhempien suru	253
Kaapatut lapset	256
7. Tunteiden tulkitsijat	270
Lasten mielenliikkeet	272
Psykiatrit ja sota	277
Sisukkaat suomalaislapset	283
8. Sopeutumisen polut ja kompastuskivet	288
Paluumuuttajat koulussa	289
Kasvukipuja	303
Kirjailijat ottavat kantaa	311
Sotalapset tuuliajolla	314
Järvilinnan pojat	320
9. Suuren lastensiirron jälkeen	329
Hiljaiset siirtolaiset	331
Sotalapsuudesta aletaan puhua	338
Muuttuvat muistot	341
Sotalapsuuden monet merkitykset	348
Jälkisanat	361
Loppuviitteet	365
Lähteet	387
Henkilöhakemisto	398

Aluksi

Kivitalo Savonlinnassa syyskuussa 1945. Rappukäytävässä leijaileva ruoan haju. Kuusivuotias Jaakko Jaatinen on palannut Ruotsista ja tapaa pian äitinsä, jonka kasvoja hän ei enää muista. Takana on useita päiviä Itämerellä yhdessä pikkusiskon kanssa ja junamatka, jonka päämääräksi Jaakko kuvitteli Sortavalan. Sinne jääneestä lapsuuden kotikylästään hän muistaa leikkিতovereita ja neljävuotiaana hiekasta esiin kaivamansa kenttälapion. Matkalla hän lohduttaa itkua tihrustavaa siskoaan sepittämällä pienen lorun, jossa juna saapuu tutulle asemalle. ”Nu kommer tuffatåget till Sortavala, tuff, tuff, tuff” – Jaakko runoilee, kunnes tilanteesta liikuttunut saattajatäti kertoo karun totuuden: Sortavalaa ei enää ole. Yhdessä tuumin he kiipeävät portaat ylös ja soittavat ovikelloa.

Äiti Marian, pikkusisko Marjatan ja muutaman Sortavalasta tuodun lehmän kanssa aloitellaan uutta, sodanjälkeistä elämää Parikkalassa. Ensin on pieni mökki, jossa elelee toinenkin karjalaisperhe. Asutaan kolmistaan keittiössä, ja talven tullen lähistöllä asuva eno veistää Jaakolle sukset. Siskon kanssa juttu luistaa ruotsiksi Smoolannin murteella, mutta äidin kanssa he eivät puhu samaa kieltä. Aamuhämärissä navettapolulla syntyy ensimmäinen ymmärryksen hetki: ”Äiti osoitti [taivaalle ja sanoi] ’kuu’ ja mä sanoin ’kuu’. Ja sitten navetassa mä sanoin ’kuu’. Siitä äiti oppi, että Ruotsissa *ko* tarkoittaa lehmää. Ja sitten mullakin sytytti.” Ikääntyneen Jaakon muistikuvissa yhteiset sanat äidin kanssa löytyvät askel kerrallaan, pikkuhiljaa.¹

Seuraa muutto Keski-Suomeen. Monien muiden Sortavalasta kotoisin olevien tapaan Jaatisten pieni karavaani liikkuu kohti Jyväskylän seutua. Evakkoperheelle osoitetaan paikka pienen kylän suurimmasta

talosta, mutta talon vaikutusvaltainen isäntä puhuu itsensä vapaaksi vastuusta ja kieltäytyy majoittamasta heitä. Seuraavat kaksi vuotta he asuvat pienessä yhteistaloudessa toisen sotelesken kanssa. Isännän toiminta synnyttää katkeruutta ja ahtaus vaatii jatkuvaa sopeutumista, mutta sittenkin tullaan toimeen. Syksyllä 1946 Jaakko menee kansakouluun. Jotkut koulutovereista vinoilevat hänelle, koska hän yhä pudottelee suomen sekaan ruotsin kielen sanoja. Toiset puolestaan ovat uteliaita kuulemaan ulkomaille päässeen kaverin kokemuksista.²

Toukokuussa 1948 koittaa pitkään odotettu muutto omaan kotiin. Soteleskenä äiti saa valmiiksi kynnettyä peltoa ja palan metsää Jyväskylän maalaiskunnan Leppälahdesta. Mutta kestäisi vielä aikansa ennen kuin perille kulkisi tie. Nyt äiti, lapset ja kaksi lehmää matkustavat kiskoja pitkin ja astuvat pakaaseineen kyydistä sivuraiteella. Jaakon mieleen on lähtemättömästi jäänyt viiden kilometrin matka äidin perässä kompuroiden kivikkoisen keskisuomalaisen metsän halki uuteen kotiin, niin myös tunne siitä, että sai viimein kävellä omalla maalla. Siellä Ruotsista ummikkona palannut pikkupoika ryhtyi yhdeksänvuotiaana suomalaisen maalaistalon isännäksi.

KYMMENET TUHANNET SUOMALAISLAPSET matkustivat toisen maailmansodan aikana ilman vanhempiaan Ruotsiin tai Tanskaan, osa myös Norjaan. Skandinavian maiden tarjoama humanitaarinen apu merkitsi lapsille usein parempaa hoivaa ja terveyttä sekä korkeampaa elintasoa kuin suomalaisella sota-ajan yhteiskunnalla oli tarjota, mutta se tarkoitti myös toistuvia ympäristönvaihdoksia ja yllättäviä irtautumisia tutuista, turvallisista ihmisistä, eläimistä ja paikoista. Moni lapsi matkusti useita kertoja maasta toiseen, niin että irtautumisesta ja liikkeellä olosta muodostui yksi lapsuuden ja varhaisuoruuden peruskokemuksista.

Kirjassani keskityn näiden paljon matkustaneiden ja monia muutoksia kokeneiden lasten elämään ja elämämpiireihin: heidän lapsuutensa kokemushistoriaan. Liikun lasten jäljillä 1940-luvun suomalaisissa ja ruotsalaisissa maisemissa, kylissä ja kaupungeissa.

Olen kiinnostunut siitä, minkälaisia asioita he matkoillaan kokivat ja miten heidän elämänsä jatkui sodan jälkeen. Kerron myös laajemmin 1940-luvun suuresta lastensiirrosta ja sen monista seurauksista, lapsia koskevista päätöksistä, virhearvioista ja laiminlyönneistä, ihanteista, toiveista ja pettymyksistä.

Kaikki alkoi siitä, kun talvisota syttyi ja Skandinavian kodit avasivat suomalaisille ovensa joulukuussa 1939. Tuolloin pienet lapset matkustivat Ruotsiin yhdessä äitinsä kanssa laivalla Turusta tai junalla Tornion kautta, mutta moni isompi lapsi lähetettiin matkaan yksin. Noin kahdeksan tuhannen Ruotsiin lähetetyn lapsen lisäksi joukko lapsia matkusti Tanskaan ja Norjaan. Lillehammerissa kotiinsa majoitti suomalaislapsia Nobel-palkittu kirjailija ja antifasisti Sigrid Undset. Lapsia auttaakseen Undset myi kultaisen Nobel-mitalinsa eräälle tupakkatehtailijalle. Natsi-Saksan miehitettyä Norjan keväällä 1940 ei maahan voinut enää pieni ihminen mennä.³

Jatkosodan sytyttyä lasten lähettäminen ulkomaille käynnistyi uudelleen niiden pohjoismaisten suhteiden ja toimintatapojen pohjalta, jotka oli luotu talvisodan aikana. Syyskuussa 1942 Ruotsi sitoutui maksamaan merkittävän osan suomalaislasten matkakuluista ja vapaaehtoisia ruotsalaisperheitä ilmoittautui jatkuvasti lisää. Suomessa elintarviketilanne näytti huolestuttavalta. Lastensiirtoja hallinnoimaan perustettiin sosiaaliministeriön alainen lastensiirtokomitea paikallisosastoineen ja vapaaehtoistyöntekijöineen.

Aluksi jatkosodan aikainen muutto ulkomaille koski vain muutamia tuhatta lasta. Syksyllä 1941 Koteja Kodittomille Lapsille -järjestön pääsihteeri Bertel Nyberg saattoikin vielä todeta, että lastensiirrot olivat vain ”mitättömiä pikkutapahtumia suursodan myllerryksessä”⁴. Lastensiirrot eivät edenneet suoraviivaisesti vaan monien vaiheiden kautta ja sodan muuttuvia tilanteita seurailleen. Lapsia koskeviin päätöksiin vaikuttivat monet tekijät: Skandinavian maista tulleet avuntarjoukset, poliittiset intressit, pohjoismaiset suhteet ja sodan käänteet mutta myös lastensuojelun tarpeet ja kotirintamalla eletty arki tulevaisuutta koskevine pelkoineen ja toiveineen. Ruotsiin

ja Tanskaan matkustaneista lapsista löytyy tarkkoja lukuja vuosilta 1941–1946. Noina vuosina Ruotsiin kulki lastensiirtokomitean virallista tietä 48 628 lasta ja Tanskaan kaikkiaan 3 764. Tämän lisäksi on arvioitu, että 15 000 lasta siirtyi Ruotsiin yksityistä tietä, sukulaisten luo tai erilaisten yritysten ja yhdistysten kutsumina.⁵

Luvut antavat tärkeää tietoa ilmiön mittakaavasta, mutta samaan aikaan on syytä kysyä, mistä ne eivät kerro. Kymmenistä tuhansista lapsikohtaloista puhuttaessa on nimittäin taipumus sivuuttaa kaksi merkittävää asiaa: yksilöllisten tarinoiden tavaton moninaisuus ja lasten ulkomaille lähettämisen monenlaiset vaikutukset koko yhteiskuntaan.

Suurista luvuista puhuttaessa on helppo unohtaa sekin, että lasten ulkomaille lähettäminen kosketti monia muita kuin lapsia itseään. Se jätti jälkensä kotiin jääneisiin siskoihin ja veljiin, äitiin ja isään, isovanhempiin ja muihin sukulaisiin, kenties kotikylässä asuvaan kaveriin tai Ruotsissa läheiseksi tulleeseen ystävään. Lastensiirroissa oli kyse myös rikkoutuneista ja uudelleen yhdistyvistä perheistä, vanhempien vaikeista päätöksistä ja kotirintaman arjen valintatilanteista. Lisäksi tapahtuma vaikutti lasten kanssa tekemisissä olleisiin muihin aikuisiin: heitä olivat esimerkiksi lapsia juna- ja laivamatkoilla saataneet lotat ja lastentarhanopettajat sekä monet muut vapaaehtoiset, sairaanhoitajat ja sosiaalityöntekijät. Hämmäntävää kyllä, suomalaisista historiankirjoista on miltei kokonaan unohdettu lasten kannalta mitä olennaisin ryhmä: pohjoismaiset sijaisvanhemmat. Tässä kirjassa tuon myös heidän kokemustaan aiempaa enemmän esille.

Talvi- ja jatkosodan aikana ulkomaille lähetettyjen lasten kokemuksia raamittavat tietyt yhteiset piirteet. Useimmat heistä tulivat köyhistä oloista, suurista perheistä tai sodan rikkomista kodeista, kulkivat samoja reittejä ja saivat matkan eri etapeilla samankaltaista kohtelua osakseen. Vieraaseen maahan saavuttuaan he joutuivat täi- ja kirppu-tarkastuksiin ja asuivat aikansa karanteenissa. Tuhansille lapsille on jäänyt mieleen ensi kohtaaminen ruotsalaisen kasvatusvanhemman kanssa tai kenties pahastikin painamaan jäänyt eroon joutuminen

mukana matkustaneesta sisaruksesta. Varsinkin Ruotsissa sisarukset majoitettiin usein eri perheisiin, mikä ahdisti varsinkin niitä isoveljiä ja -siskoja, joille oli uskottu tehtäväksi pienemmistä sisaruksista huolehtiminen.

Silti lapset kokivat myös hyvin erilaisia asioita. Tiedämme melko vähän esimerkiksi siitä, millaista elämä sadoissa suomalaislapsia varten perustetuissa lastenkodeissa oli. Lastenkodeissa puhuttiin useimmiten suomea, kun taas perheissä lasten oli opittava puhumaan ruotsia. Myös kokemukset sijaisperheistä vaihtelivat. Kasvatusvanhempien luonteenpiirteiden ja lapsen kohtelun lisäksi tärkeä merkityksensä oli myös elinympäristöllä laajemmin: oliko uusi koti kaupungissa vai maalla, rannikolla, sisämaassa vai kenties saarella, asuiko perheessä tai lähitaloissa muita lapsia vai pitikö leikkiä yksin. Monet tekijät vaikuttivat siihen, miten lapset pärjäsivät, oli sitten kyse matkan eri etapeista, elämästä ulkomailla tai Suomeen paluun haasteista.

Monille matkaan lähetetyille lapsille suurin elämänmuutos koitti silloin, kun oli palattava takaisin usean ulkomailla eletyn vuoden jälkeen. Entisen kotimaan olot saattoivat tuntua hyvinkin vierailta. Varsinkin pidempään Ruotsissa eläneet ja sikäläisessä elinympäristössä kasvanneet lapset olivat jälleen monin tavoin uuden edessä. Ei ollut kyse ainoastaan suomen kielen unohtamisesta tai tottumisesta liian hyvään ruokaan. Koko sodanjälkeisen Suomen kasvuympäristö tuntui erilaiselta. Tuhannet lapset kaipasivat läheisyyttä ja turvaa tarjonneita aikuisia sekä taakse jääneitä tuttuja paikkoja ja kuvioita. Elämä ulkomailla ei toki ollut kaikilla yhtä hyvää. Ruotsinkielisenä ummikko-suomalaisiin oloihin palaaminen johti tyypillisesti siihen, että kokemuksista ja tuntemuksista oli hankala kertoa perheessä tai koulussa, olivat ne sitten ikäviä, traumaattisia, mukavia tai onnellisia.

Eläessään ja kasvaessaan sodanjälkeisessä yhteiskunnassa ulkomailla palanneet lapset eivät olleet vielä ”sotalapsia” sellaisina kuin me heidät myöhemmän ajan kuvauksista ja luonnehdinnoista tunnemme. He elivät lapsuutensa ja nuoruutensa elämäntäyteisiä päiviä, ja heidän tulevaisuutensa oli avoin, vaikkakin monin tavoin yhteis-

kunnan tarjoamien mahdollisuuksien sanelema. Sota-ajan lastensiirtopolitiikka vaikutti olennaisesti näiden paluumuuttajien elämäntulkkuun, mutta lisäksi tärkeä merkityksensä oli sillä, miten he sopeutuivat, miten sodanjälkeinen yhteiskunta kohtasi lapset ja millaista lasten elämä 1940–1950-luvun Suomessa ylipäänsä oli.

Sodan jälkeen ulkomailta palanneiden lasten enemmistö sopeutui hiljalleen uusiin oloihin, kasvoi osaksi perhettä, kaveripiirejä, paikallisyhteisöä ja sen työntäyteisen arjen askareita, ehkä hiljaa taakse jäänyttä elämää kaivatun tai oudon ristiriitaisia tunteita sisäänsäätien. Monen paluumuuttajan elämä kuitenkin säilyi epävakaana tai liikkuvana. Jotkut joutuivat suomalaisten ja ruotsalaisten vanhempien välisten huoltajuuskiistojen välikappaleiksi. Toiset matkustivat biologisten vanhempien ja kasvatustan vanhempien yhteisellä sopimuksella kesäisin Ruotsiin ja kolmannet pyrkivät takaisin Ruotsiin salaa. Oli myös niitä, jotka kouluun sopeutumattomina, nuorina rikoksenteijöinä tai poikkeaviksi leimattuina joutuivat kasvatustaitokseen.

Ulkomailta saapuvat lapset olivat paluumuuttajia tai pakkosiirtolaisia – sen mukaan, mistä tai kenen näkökulmasta asiaa tarkastelemme. Puhumalla muuton ja siirtolaisuuden käsittein pyrin virittämään lukijan mielikuvituksen niihin erityisiin tilanteisiin ja pulmiin, joita ulkomailta palanneet lapset ja heidän läheisensä saivat kohdata. Lasten pulmat olivat usein sellaisia, joita aikuiset eivät välttämättä lainkaan huomanneet.

LAPSUUDEN HISTORIAN OPPIALA tarkastelee menneisyyttä lasten silmin. Se tutkii myös eri aikoina vallinneita lapsikäsitteitä, jotka ovat vaikuttaneet siihen, miten lapsia on historian saatossa kohdeltu: hoidettu ja hyväksikäytetty, ohjattu ja opastettu, suojeltu ja sorrettu. Esimerkiksi 1940-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa lapsilta vaadittiin vastuunottoa jo varhain: vanhemmat odottivat lasten sopeutuvan nopeasti ja toimivan ongelmia kohdatessaan itsenäisesti. Ruotsissa ja Tanskassa asuneisiin lapsiin liitettiin myös ihanteellisia käsitteitä, jotka eivät aina kohdanneet lasten oman kokemusmaailman kanssa.

Oli esimerkiksi yleistä ajatella, että paluumuuttajat olivat onnekkaita saatuaan mahdollisuuden nauttia hyvästä hoivasta. Vastaavasti monet asiantuntijat arvioivat lasten sopeutuvan suomalaiseen kotimaahansa uudelleen ilman suurempia hankaluuksia. Pian sodan jälkeen tuli kuitenkin selväksi, että kaikki ei ollutkaan niin yksinkertaista kuin lastensiirtojen toimeenpanijat olivat kuvitelleet. Kirjani ytimessä onkin eletyn lapsuuden ja aikuisten määrittelemän lapsuuden välinen jännite ja ristiriita – valtasuhde, jonka purkaminen edellyttää lasten näkökulmiin tutustumista.

Toisen maailmansodan aikana Skandinavian maihin lähetettyjä lapsia on Pohjoismaissa kutsuttu sotalapsiksi. Heistä on julkaistu jo sängen paljon muistelmia, tarinakokoelmia ja omaelämäkerrallisia romaaneja. Useimmat niistä ovat sota-ajan lasten itsensä aikuisiällä kirjoittamia. Sotalapsia on myös haastateltu vuosien varrella yliopistollisiin opinnäytetöihin ja heistä on julkaistu tieteellisiä artikkeleita. Sotalapsia ja lastensiirtoja käsittelevä historian tutkimus käynnistyi 1980–1990-luvuilla, mutta syvälinen kiinnostus on vielä jäänyt uupumaan.⁶ 2000-luvulla erityisesti psykologit ja terveystieteilijät ovat olleet kiinnostuneita sotalasten vaiheista pyrkiessään selvittämään, minkälaisia seurauksia lapsuusiän hankalista kokemuksista on aikuisiällä ollut.⁷ 2020-luvulla sotalapsista ilmestyy usein henkilökuvia aikakauslehtien ja paikallislehtien sivuilla. Tätä kirjoittaessani sota-ajan pienet matkalaiset ovat jo yli 80-vuotiaita.

Jyväskylän maaseurakunnan kirkkoherran virasta vuonna 1999 eläköitynyt Jaakko Jaatinen asui lapsena Ruotsissa noin vuoden verran. Tuo aika riitti siihen, että Ruth ja Lennart Kvarnemon maatalo Alsedan pitäjässä Etelä-Ruotsin Smoolannissa muodostui pienelle pojalle toiseksi kodiksi. Suomeen paluun jälkeen Jaakko rustaili Ruotsiin muutaman kirjeen. Kvarnemot puolestaan lähettivät säännöllisesti paketteja. Viimein seitsemäntoistavuotiaana nuorukaisena 1950-luvun puolivälissä Jaakolle tarjoutui mahdollisuus palata Smoolannin tuttuihin maisemiin ja tavata sota-aikaisia sijaisvanhempiaan, 45 vuoden ikään ehtineitä pienviljelijöitä. Heidän luokseen hän matkusti

äidin luvalla kesätöihin, vaikka Leppälahden kotitilallakin olisi ollut aivan tarpeeksi tekemistä.

Jaakko Jaatisen tarinaan olen tutustunut ensinnäkin haastattelemalla häntä Jyväskylän Muuratsalossa, Jaakon ja hänen perheensä pitkäaikaisessa kotitalossa, toiseksi lukemalla hänen elämäänsä liittyviä kirjeitä ja kolmanneksi perehtymällä 1940–1950-luvun Suomen historiaa käsitteleviin tutkimuksiin. Omaelämäkerrallisilla tarinoilla on tässä kirjassa muutenkin tärkeä rooli. Olen haastattelut seitsemäätoista lapsena Ruotsissa elänyttä henkilöä yhden tai useamman keran, minkä lisäksi hyödynnän julkaistuja tai eri arkistoihin tallennettuja muistelmia. Pääasiassa tukeudun kuitenkin lähellä tutkittavaa ajankohtaa syntyneisiin alkuperäisaineistoihin, kuten eri arkistoissa säilytettäviin kirjeisiin, sanomalehtiartikkeleihin ja aikalaiskirjallisuuteen. Jotkut aineistoistani sisältävät arkaluontoisiakin tietoja. Tällaisissa tapauksissa henkilön nimi on muutettu ja merkitty tähdellä*.

Sotalapsuutta käsittelevissä kertomuksissa painotus on usein ollut pienten lasten suurissa koettelemuksissa. Jotkut haastattelemistani 80–90-vuotiaista henkilöistä ovat kuitenkin kokeneet, ettei heillä ole sen kummempaa kerrottavaa, sillä kaikki tuntui menneen aivan hyvin. Moni sotalapsuuttaan muisteleva korostaakin omien sotalapsikokemustensa positiivisia piirteitä. Ihmiset käsittelevät lapsuuden kokemuksiaan eri tavoin. Yhteiskunnan muuttuessa ja eri-ikäisinä saamme uusia välineitä ja näkökulmia lapsuuden tapahtumien käsittelyyn. Kun elämme kulttuurissa, joka tunnistaa lasten oikeudet ja puhevallan, voimme nähdä asiat eri tavoin kuin ennen – tai vaihtoehtoisesti useista eri näkökulmista. Oliko työn teettäminen ruotsalaisella maatilalla 1900-luvun alkupuolen lapsuuteen kuuluvaa normaalia vanhemmuutta vai silkkaa lasten taloudellista hyväksikäyttöä? Oliko tukholmalaisessa lastenkodissa koettu kova kuri hieman liioiteltua mutta sinänsä asiallista järjestyksenpitoa vai puhdasta vallan väärinkäyttöä? Tämä kirja on tarina myös siitä, millä tavoin sotalapsuudeksi kutsuttua lasten muuttoliikettä on Suomessa eri aikoina muisteltu ja käsitelty.

Kansainvälisesti sotalapsista puhutaan asiayhteyden mukaan erilaisissa merkityksissä. Esimerkiksi Norjassa sotalapsilla viitataan saksalaismiehittäjien ja norjalaisten naisten sukupuolisuhteista syntyneisiin lapsiin, joista tuhansien syntymä liittyi natsien niin sanottuun Lebensborn-ohjelmaan. Heinrich Himmlerin kehittämän ohjelman tarkoituksena oli lisätä ”rodullisesti puhtaiden” lasten määrää. Englanninkielisissä tutkijapiireissä ja yhteiskunnallisissa keskusteluissa miehityksen ja sota-ajan väkivallan oloissa syntyneistä lapsista käytetään yleisesti nimitystä *Children Born of War*.

Maailmansotien ajan lapsuutta tutkineet puhuvat ”sotalapsista” myös yleisemmällä tasolla. Tällöin sotalapsia ovat kaikki sodan satuttamat lapset ja nuoret. Moderni sodankäynti on tyypillisesti pakottanut lapset liikekannalle: pakenemaan eteneviä armeijoita tai etsimään parempia elinolosuhteita yksin tai yhdessä perheiden kanssa. On myös paljon sodan aiheuttamaa pakotettua liikkuvuutta, jota emme heti tule ajatelleeksi sotalapsuutena. Ensimmäisen maailmansodan aikana yli puoli miljoonaa brittiläistä lasta työskenteli sotatuotannon tukena tehtaissa ja kaivoksissa. Toisen maailmansodan aikana sadat tuhannet amerikkalaiset lapset joutuivat lähtemään kotiseuduiltaan perheiden muuttaessa työn perässä alueille, joilla oli sotateollisuutta ja sotilastukikohtia. Nämä lapset olivat kyllä turvassa pommeilta, mutta he joutuivat silti irtautumaan lapsuuden maisemista, kasvamaan liian nopeasti ja omaksumaan aikuisten rooleja.⁸

1940-luvun Euroopassa miljoonat lapset joutuivat eroon perheistään ja kauas kotiseuduiltaan väkivallan, etnisen vainon ja pakko-siirtojen kaoottisissa olosuhteissa. Sodanjälkeisessä Euroopassa oli myös paljon yksin tai ryhmässä vaeltavia lapsia. Joskus heitä kutsuttiin ”susilapsiksi”. Toisenlaisia kasvuympäristön muutoksia kokivat ne sadat tuhannet englantilaiset, saksalaiset ja ranskalaiset lapset, jotka evakuoitiin kaupungeista maaseudulle pommituksia ja sota-ajan kurjuutta pakoon. Nämä evakuoinnit tarjoavat vertailukohtia pohjoismaiselle lastensiirrolle, vaikka niissä lapsia ei siirrettykään toisiin valtioihin. Toisen maailmansodan loppuvaiheissa saksalaisperheet

pakenivat Neuvostoliiton puna-armeijan edellä kohti länttä ja heidän joukossaan oli myös satoja tuhansia lapsia ja nuoria.

Myös Suomessa sota ja sodan paineessa tehdyt ratkaisut ajoivat lapset monin eri tavoin liikekannalle: pakenemaan yhdessä perheen kanssa Karjalasta, matkustamaan yksin tai sisaruksen kanssa Ruotsiin tai vaeltamaan eläinten ja ihmisten muodostamana sekalaisena karavaanina Lapista rajan yli Pohjois-Ruotsin pakolaisleireille. Lasten *organisoitu* siirtäminen ulkomaille ilman omia vanhempia oli yksi sota-ajan lapsuuden ilmenemismuoto. Samaan aikaan pohjoismaiset lastensirrot olivat eurooppalaisittain katsottuna omanlaisensa ilmiö, joka kaipaa kokonaisvaltaista selitystä.

Kansainvälisiä kohtalotovereita on silti helppo löytää. Yli valtiorajojen tai jopa valtamerten lähetettyjä sotalapsia olivat esimerkiksi Espanjan sisällissodan aikana Neuvostoliittoon, Meksikoon tai Isoon-Britanniaan kuljetetut lapset ja Kreikan sisällissodan aikana Itä-Euroopan maihin viedyt lapset. Vähemmän tunnettuja sotasiirtolaisia olivat ne tuhannet kreikkalaislapset, jotka lähetettiin Tripolin, Aleppon ja Bagdadin kautta nälkää pakoon Intiaan talvella 1941 sekä ne perheensä sota-ajan vainoissa menettäneet 733 puolalaislasta, jotka saapuivat Uuden-Seelannin Wellingtoniin marraskuussa 1944 vietettyään välillä jonkin aikaa Iranissa.

Katsaus lastensirtojen historiaan osoittaa, että lapsia on liikuteltu monenlaisista poliittisista, yhteiskunnallisista ja ideologisista syistä. Mutta miksi juuri suomalaiset päättivät lähettää lapsensa toiseen maahan ilman vanhempiaan? Ensimmäinen avain tämän ymmärtämiseksi on kääntää katse 1920–1930-lukujen Eurooppaan.

1

Lapset maailmansotien aikakaudella

Heinäkuussa 1937 Turun satamaan rantautui 25 koululaisen ja viiden aikuisen vahvuinen retkikunta Tanskasta. Retken johtajana toimi muuan herra Sigurd Jacobsen. *Helsingin Sanomien* pikku-uutinen kertoo, että herra Jacobsen vei lapset ensin pääkaupunkiin. Helsingistä matka jatkui Viipuriin, Imatralle ja Savonlinnaan. Punkaharjulla viivytettiin hieman pidempään, jotta lapset saisivat nauttia suomalaisen luonnon kauneudesta, olivathan Punkaharjun maiseimat sen laatuiset, ”ettei Tanskassa nähnyt senkaltaisia missään”.⁹

Punkaharjulta ryhmä suunnisti kohti Valamon luostaria. Valamosta matkustettiin Viipuriin, sitten Helsingin kautta Suomenlahden halki Tallinnaan ja lopulta Itämeren kyntäen kotiin. Koko reitti oli tarkkaan suunniteltu niin, että lapset näkisivät aktiivilomallaan mahdollisimman paljon suomalaisia kohteita. Kaikilla oli oma opaskirjansa sekä kalenteri, johon matkan jokainen etappi oli seikkaperäisesti merkitty.

Jacobsen nautti suuresti lasten kanssa matkustamisesta. He kiinnittivät tarkasti huomiota kaikkeen näkemäänsä ja olivat paljon pirteämpiä matkakumppaneita kuin aikuiset. Vuoden 1937 Suomen-matka olikin jo hänen seitsemästoista koululaisretkensä. Vuodesta 1922 oli retkeilty joka vuosi Euroopassa, ja Suomeenkin oli tultu ensimmäisen kerran jo heinäkuussa 1924. Tuolloin mukana oli 125 lasta ja 10 aikuista eli opettajia, lääkäreitä ja keittäjiä, ja oli mukana myös kymmenen koululaista Suomesta. Väkeä oli niin paljon, että höyryveturin perään oli täytynyt kytkeä erillinen keittiövaunu.¹⁰

Itsenäistymisen jälkeisinä vuosina Suomeen suuntautunut matkailu kasvoi ja valtio tuki Suomen Matkailijayhdistyksen toimintaa turistiryhmien houkuttelemiseksi maahan. Jacobsenille lasten ja nuorten kansainvälisyyskasvatus oli sydämen asia. Tanskalaisen koululaisretkeilyn pioneeri oli lakimiestyönsä ohella perustanut kotikaupunkiinsa Kööpenhaminaan nuorten ulkomaanvaihtoja järjestävän yhdistyksen, joka lähetti kesälomilla tanskalaisnuoria muualla Euroopassa asuviin perheisiin.

Sigurd Jacobsenin (1882–1948) hankkeiden taustalla vaikuttivat myös arkeisista virkistysmatkoista melkoisesti poikkeavat kokemukset: ensimmäisen maailmansodan jälkeen hän oli mukana järjestelemässä suurta humanitaarista hanketta, jonka aikana yli 21 000 lasta kuljettiin Tanskaan Itävallan pääkaupungista, Wienistä. Sodassa luhistuneen Itävalta-Unkarin keisarikunnan entinen valtokeskus kamppaili ruoka- ja energiakriisin sekä espanjantaudin kourissa. Pitkittyneen sodan aikana ruoantuotanto oli rajusti vähentynyt ja raaka-aineiden kuljetusreitit häiriintyneet. Ratkaisevasti tilannetta kärjisti liittoutuneiden laivaston vuosina 1914–1919 toteuttama kauppasaarto.¹¹

Sodan jälkeen kansainväliset hyväntekeväisyysjärjestöt ryhtyivät auttamaan kärsiviä siviilejä eri puolilla Eurooppaa. Tanskalaiset perheet olivat jo suursodan aikana majoittaneet koteihinsa saksalaisia lapsia, mutta sodan päätyttyä apua ryhdyttiin koordinoitusti ohjaamaan wieniläislasten auttamiseksi. Suurinta kannatusta sai 5–14-vuotiaiden lasten majoittaminen joksikin aikaa tanskalaisiin perheisiin. Toiminnan käynnisti Jacobsenin 1919 perustama porvarillinen Komiteen for Wienerbørns Ophold i Danmark. Jo seuraavana vuonna Tanskan hallitus alkoi avoimesti tukea toimintaa.

Eurooppalainen imperialismi oli 1900-luvun alussa kärjistynyt totaaliseksi sodaksi. Toisiaan vastaan iskeneet armeijat uhkuvat modernia teollista tuhovoimaa, taisteluja käytiin maantieteellisesti laajoilla alueilla ja kuolleiden siviilien määrä nousi yli yhdeksään miljoonaan.¹² Itävalta-Unkari, Venäjä ja Ottomaanien valtakunta hajosivat, ja niiden raunioille syntyi uusia ”kansallisen

itsemääräämisoikeuden” nimeen vannovia valtioita. Sota ja sen moninaiset sivuvaikutukset synnyttivät ennennäkemättömän pakolaiskriisin: vuoteen 1925 mennessä eri puolilla Eurooppaa oli yhteensä kymmenen miljoonaa pakolaista.

Ensimmäisen maailmansodan myötä syntyi moderni pakolaispolitiikka. Vielä 1800-luvulla ei tehty selvää eroa poliittisten tai uskonnollisten pakolaisten ja muiden maahantulijoiden välillä. Valtioiden rajat pysyivät suurelta osin avoimina – ainakin eurooppalaisille – ja ihmiset ylittivät rajoja monista syistä. Lapset olivat siirtolaisia siinä kuin aikuisetkin, eikä heihin kohdistettu erityisiä humanitaarisia toimenpiteitä.¹³ 1800-luvun puolivälin jälkeen perustetut kansainväliset hyväntekeväisyysjärjestöt, tunnetuimpana niistä Punainen Risti, olivat keskittyneet sotilaiden ja sotavankien auttamiseen. Ensimmäisen teollisen suursodan seurauksena huomio kääntyi siviilien, perheiden ja lasten hätään. Kansainvälisen humanitaarisen toiminnan kentälle astui uusia toimijoita, kuten vuonna 1919 perustettu Kansainliitto sekä Isossa-Britanniassa perustettu Save the Children (suom. Pelastakaa Lapset), jotka Punaisen Ristin ohella ottivat näkyvän roolin lasten ja perheiden auttajina. Kehittyi uusia kansainvälisen avustustoiminnan malleja, joita eri valtiot sovelsivat omista lähtökohdistaan. Syntyi myös ajatus lasten siirtämisestä pois kriisialueilta toisiin maihin.

Lapsia oli terveydellisistä ja muista syistä toki siirrelty ennenkin – jopa yli valtamerten. 1830-luvun Isossa-Britanniassa eläköitynyt merikapteeni Edward Pelham Brenton perusti hyväntekeväisyysjärjestö Children’s Friend Society, joka lähetti orpoja, katulapsia ja nuorisorikollisia Etelä-Afrikkaan valkoisten siirtomaaherrojen oppipojiksi ja kotiapulaisiksi. Siirtokunnat esitettiin terveellisinä ja turvallisin paikkoina, joissa nämä kovan onnen lapset saivat mahdollisuuden uuteen alkuun. Skottilainen kveekari Annie MacPherson puolestaan kauhistui todistaessaan tulitikkuteollisuuden lapsityötä ja päätyi eri vaiheiden jälkeen kehittämään niin kutsuttua Home Children -suunnitelmaa. 1930-luvulle asti jatkuneen hankkeen aikana

yli 100 000 lasta lähetettiin Australiaan, Kanadaan, Uuteen-Seelantiin ja Etelä-Afrikkaan.

Sodan oloista ulkomaille lähettäminen oli kuitenkin aivan uudenlainen humanitaarisen auttamisen muoto. Mistä näissä hankkeissa oikeastaan oli kysymys ja minkälaisista motiiveista ne kumpusivat?

Modernin sotalapsen synty

Moderni ”sotalapsen” käsite syntyi ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa. Tuolloin kehittyi entistä mittavampia pakolaiskriisejä, jotka nousivat radion, lehdistön ja uuden elävän kuvan välityksellä myös kansainväliseen tietoisuuteen. Sodasta kärsineiden siviilien ja pakolaisten joukosta nostettiin esille varsinkin lapset. Suursodan seurauksena syntyi myös uusia humanitaarisen toiminnan muotoja ja lastensuojelun visioita.

Ensimmäinen laajaa kansainvälistä kuohuntaa nostattanut sotalapsikysymys syntyi Ottomaanien valtakunnan raunioilla. Jo vuosina 1915–1917 turkkilaiset olivat syyllistyneet armenialaisten vainoon ja kansanmurhaan. Keisarikunnan hajottua turkkilaiset nationalistit jatkoivat armenialaisten etnisiä puhdistuksia osana ”itsenäistymis-sotaansa” 1920-luvun alussa. Lapset kärsivät Turkin toimenpiteistä lukemattomin tavoin: heitä näännyi nälkään karkotusreiteillä, joutui raiskausten ja orjuuttamisen kohteiksi, myytiin jalkavaimoiksi tai siepattiin avioliittoon. Armenialaisten karavaanien pysähtyessä lepäämään turkkilaisiin kaupunkkeihin paikalle saattoi ilmestyä kurdien tai turkkilaisten ryhmiä, jotka veivät armenialaislapsia pois väkisin. Moni siepattu lapsi saattoi elää vuosia turkkilaisessa perheessä.

Armenia nousi Kansainliiton asialistalle järjestön yleiskokouksessa vuonna 1920. Naisten ja lasten palauttamiseksi armenialaisyhteisöön perustettiin kansainvälinen komitea. Jo seuraavana vuonna komitea esitti raportissaan, että turkkilaisista perheistä ja laitoksista oli onnistuttu palauttamaan 90 000 armenialaislasta, joskin kymmeniä tuhansia oli yhä kateissa. Turkkilaisten motiiveja tulkittiin kristillisin ja

länsimaisin silmälasein: armenialaisten vainossa oli kyse ennen kaikkea hyökkäyksestä kristillistä sivilisaatiota vastaan.

Kansainliitto jatkoi ”islamisaation” uhreiksi joutuneiden lasten pelastusoperaation rahoittamista aina vuoteen 1927 asti. Vuosien kuluessa moni lapsista oli kuitenkin ehtinyt tottua uuteen elämäänsä turkkilaisyhteisössä ja näytti jopa syvästi kiintyneen uuteen perheeseensä. Tämä herätti pelastajissa hämmennystä. Kansainliiton avustustyöntekijät raportoivat, kuinka monet lapset kiven kovaan väittivät olevansa muslimeita ja muutenkin onnellisia siellä, missä olivat.

Joskus pelastetut lapset pakenivat takaisin muslimikoteihinsa, koska siellä heidän elämänsä oli mukavampaa kuin köyhässä armenialaisdiasporassa, jossa arki oli karua ja vaikeaa. Kristityn länsimääläisen oli tätä vaikea ymmärtää, ja ristiriitaa selitettiinkin niin, että lapset olivat joutuneet terrorisoinnin tai aivopesun uhreiksi. Syyriaan perustettiin armenialaisille naisille ja lapsille turvataloja, joissa ”islamisoituja” lapsia yritettiin kouluttaa takaisin kristityiksi.¹⁴

Armenian kriisin yhteydessä syntyi ensimmäistä kertaa laajassa mielessä ajatus siitä, että pakolaisuudesta kärsineet lapset oli kunnoutettava ja ”kadonneet” lapset palautettava takaisin alkuperäisiin kansakuntiinsa ja elämänpiireihinsä. Tämä osoittautui kuitenkin monin tavoin hankalaksi tehtäväksi.

Myös maailmansodan jälkeinen Wien sai paljon kansainvälistä huolta osakseen. ”Itävalta on kuolemassa”, kirjoitti englantilainen sotakirjeenvaihtaja Philip Gibbs. Hän varoitti, että jos englantilaiset eivät onnistuisi lievittämään lasten hätää ja koko maata uhkaavaa ”kansallista rappiota”, olisivat itävaltalaiset tuomittuja olemaan ”sairastuttavana myrkkynä Euroopan sydämessä”. Manner-Euroopan lapset olivat tärkeässä roolissa varsinkin 1919 perustetun Save the Children -järjestön julkilausumissa. Sen perustajien kaavailuissa lastensuojelutyö yhdistyi kansainvälisyysaatteeseen ja pasifismiin. He julistivat, että sota oli sitonut eurooppalaiset toisiinsa ja eristäytymisen muista olisi paitsi taloudellisesti järjetöntä myös vaarallista. Etenkin brittiläisten tuli käsittää, että kansainvälinen lastensuojelutyö

oli suuri etuoikeus. Tavallisten kansalaisten tuella kansainvälinen avustustoiminta tekisi Isosta-Britanniasta uuden rauhanomaisen maailmanjärjestyksen johtajan.¹⁵

Niin Isossa-Britanniassa kuin muuallakin Euroopassa perheitä oli jo 1800-luvun lopulta lähtien valistettu kertomalla, että lasten hyvinvoinnista huolehtiminen oli työtä kansakunnan tulevaisuuden puolesta. Lasten itseisarvoa ja lapsuuden turvaamista koskeva ajattelu alkoi hiljalleen levitä yhteiskunnassa yhä laajemmalle – pikkuhiljaa näin tapahtui myös Suomessa. Kansainvälisen filantropian esitaiteilijat kuitenkin kehottivat tavallisia perheitä kiinnittämään huomiota myös miljooniin ulkomaalaisiin lapsiin. Hyvien ihmisten oli opittava auttamaan myös muiden maiden lapsia, jopa otettava heitä omiin koteihinsa. Tämä oli merkittävä näkökulman muutos.

Keski-Euroopan lapsia Pohjoismaihin

Kansainväliset esimerkit innoittivat toimintaan myös Skandinaviassa. Syntyi uudenlainen pohjoismaisen avustustyön muoto: ulkomaisten lasten kuljettaminen omaan maahan lepäämään ja tervehtymään. Lastensiirtohankkeiden alkuunpanijat olivat yleensä koulutettua väkeä ja ylempää keskiluokkaa, aatellisia ja kuninkaallisiakin. Ruotsissa Punaisen Ristin rooli oli keskeinen. Tanskassa myös ammattiyhdistysliike käynnisti solidaarisuuden nimissä oman lastensiirtohankkeensa, jonka puitteissa maassa lomaili vuosina 1917–1925 yli 30 000 saksalaista työväenluokan lasta.

Niin Ruotsissa kuin Tanskassa huomio kiinnittyi varsinkin keskieuropalaisten lasten hätään. Tähän oli monia syitä. Pohjoismaissa saksan kieltä osattiin melko yleisesti. Kulttuuriset ja kaupalliset yhteydet Keski-Euroopan maihin olivat perinteisesti tiiviit. Ihmisten mielikuviiin vaikuttivat myös monet raportit Keski-Euroopan kurjista oloista; varsinkin sodasta kärsineen historiallisen kulttuuri-kaupungin Wienin karu kohtalo vetosi ihmisiin. Aloitteet avun järjestämiseksi tulivat usein sellaisilta henkilöiltä, joilla oli henkilökohtaisia

suhteita Saksaan tai Itävaltaan, liiketoimintaa alueella tai kiinnostusta keskieuroppalaiseen kulttuuriin.¹⁶

Sodan jälkeisessä Keski-Euroopassa köyhyyden luonne oli muuttunut. Enää kurjat olot eivät koskettaneet vain ”köyhää kansaa”, vaan myös virkamiesten, opettajien ja lääkärien lapset uhkasivat vajota köyhyyteen tai sairastua vakavasti. Tämä herätti sodalta välttyneen pohjoismaisen keskiluokan piirissä suurta huolta. Taustalla väijyi myös radikalismien ja vallankumouksen peikko: tuen tarvetta perusteltiin uhkakuvilla keskiluokan lapsien ”proletarisoitumisesta”. Vaikka auttajia kyllä löytyi yhteiskunnan eri laidoilta, oli mukana vahva keskiluokkaisen solidaarisuuden elementti.

Luokkakysymykset vaikuttivat myös sotilaiden valikointiin. Ruotsin Punainen Risti linjasi, että lapsia oli valittava kaikista yhteiskuntaryhmistä. Lopulta kävi kuitenkin niin, että työläisperheiden lapset olivat ulkomaille lähetettyjen joukossa vähemmistönä. Lasten valikoinnissa luotettiin keskieuroppalaisiin yhteistyökumppaneihin ja moniin paikallisiin toimijoihin, joiden juuret olivat usein perinteisessä porvarillisessa hyväntekeväisyysajattelussa. Erilaisissa valintatilanteissa ymmärrys oman sosiaaliryhmän kärsimyksistä saattoi joskus painaa enemmän.

Luokkakysymys nousi esille myös tanskalaisessa lehdistössä. Kannattiko köyhiä lapsia lähettää pois kotikortteleistaan, tutuista elinpiireistä, joihin he kaikesta niukkuudesta huolimatta olivat tottuneet – jos heidät kuitenkin lopulta palautettaisiin takaisin ”sodan runteleman metropolin kauhuille”?¹⁷ Samantapaisia argumentteja kuultiin myöhemmin myös 1940-luvun Suomessa: jos köyhät suomalaislapset saisivat maistaa liian hyvää elämää, sopeutuisivatko he enää takaisin synnyinmaan niukkuoihin oloihin?

Myös terveydelliset seikat vaikuttivat lasten valikoitumiseen. Lasten oli oltava todella avun tarpeessa – esimerkiksi aliravittuja – sillä tanskalaiset ja ruotsalaiset perheet odottivat luokseen elintarvikepulasta kärsineitä lapsia. Toisaalta perheisiin sijoitettavien lasten oli oltava tarpeeksi terveitä: tarttuva tuberkuloosi tai muu parantumattomana

pidetty sairaus esti matkan.¹⁸ Valintatilanteissa prioriteetit olivat usein karun yksinkertaiset. Matkalle pääsivät vain yleiskunnoltaan tarpeeksi vahvat, sillä heitä kannatti auttaa. Heidät oli pelastettava nälkiintymiseltä, jotta he voisivat palata entistä vahvempina rakentamaan sodan jälkeistä yhteiskuntaa.

Tanskaan saapui enemmän työväenluokan lapsia kuin Ruotsiin – osin siksi, että Sigurd Jacobsenin keskieuropalaiset yhteistyökumppanit valitsivat tarkoituksella lapsia köyhistä kodeista. Tanskassa myös työväenliike omaksui aktiivisen roolin. Silti niinkin laaja hanke kuin lasten siirtäminen toiseen maahan vaati jo lähtökohtaisesti paitsi huoltajien toimeliaisuutta myös siistiä vaatetusta ja perusmatkatavaroita. Kaikkein huono-osaisimmilta ei tällaisia resursseja löytynyt.

Matkalle pääsyyn vaikuttivat monet muutkin seikat. Uskonnollisella taustalla oli oma merkityksensä, joten selvä enemmistö Pohjoismaihin lähetetyistä lapsista tuli protestanttisista perheistä. Tytöt astuivat junaan useammin kuin pojat. Tämä on ollut osin tarkoituksellista toimintaa: perheet halusivat mieluummin tyttöjä kuin poikia ja toisaalta tyttöjen ajateltiin helpommin sulattavan auttajien sydämet ja edistävän näin toiminnan suosion kasvua. Yli 14-vuotiaita ei haluttu ottaa vastaan kummassakaan maassa. Ruotsin ulkoministeriössä pelättiin, että 15-vuotiaan maahan päästäminen voisi toimia vaarallisena ennakkotapauksena. Ruotsiin voisi tulla jopa nuoria ”bolševikkiagitaattoreita”.¹⁹

Lasten organisoitu kuljettaminen heidän terveytensä ja hyvinvointinsa kannalta turvallisempiin paikkoihin ei ollut sinänsä uutta. Itävalta-Unkarin keisarikunnan sisällä lapsia oli jo sodan aikana siirretty pitkiäkin matkoja kaupungeista maaseudulle. Aatelistoa ja pappeja Böömissä ja Unkarissa pyydettiin avaamaan linnoja lasten käyttöön. Ruoan saannin kannalta etenkin Unkarin maaseutu houkutteli. Köyhiä unkarilaislapsia lähetettiin myös Adrianmeren rannoille.²⁰

Lasten lähettäminen sijaisperheisiin tai maaseudulle kuului selviytymiskeinoihin myös rauhanajan yhteiskuntien arjessa. Esimerkiksi

Tanskassa talonpoikaisperheet olivat jo vuosikymmenten ajan ottaneet koteihinsa kaupunkien työläislapsia kesälomien ajaksi. Myös Suomessa lapsia lähetettiin kesäsiirtoloihin ja sukulaisten luo maalle. Pula-aikoina oli tyyppillistä etsiä lapsille väliaikaista turvaa muualta. Moni lapsia vastaanottanut pohjoismainen perhe olikin jo valmiiksi sitä mieltä, että Keski-Euroopan suurkaupungeista saapuvat lapset varmasti hyötyisivät kohdemaidensa harmonisesta ja terveellisestä ympäristöstä. Lehdistö kannatti avoimesti wieniläislasten maahan-tuontia julkaisemalla kuvia hymyilevistä lapsista astumassa tanskalai-seen onnelaan. Samalla välitettiin viestiä siitä, että sodasta säästyneillä tanskalaisilla oli moraalinen velvollisuus auttaa pieniä ja vähäosaisia.

Pohjoismaisissa visioissa lapset palasivat kotimaihinsa terveinä ja täyden matkalaukun kanssa mutta myös mielessään kuva siitä, mil-läinen oli toimiva yhteiskunta. Lapset eivät varmasti unohtaisi saa-mansa apua. Näin tavalliset kansalaisetkin saivat mahdollisuuden osallistua sodan ja yhteiskunnallisten kriisien runteleman Euroopan poliittiseen ja moraaliseen jälleenrakentamiseen. Tuomalla maailman-sodan häviäjävaltioiden lapsia vakaaseen Pohjolaan haluttiin myös markkinoida terveen yhteiskunnan mallia ja skandinaavista rakkau-den ilosanomaa. Ehkä kotimaahan palaavat lapset toimisivat omalta osaltaan vakauden puolustajina ja edistäisivät näin sodan raunioista nousevan Euroopan tulevaa rauhaa.

Sotalapsia Suomessa

Myös sisällissodan raunioilla itsenäistynvä Suomi otti vastaan pari tuhatta saksalaista lasta. Hanketta organisoï niin kutsuttu Saksalais-ten Lasten Avustuskomitea, jonka puuhanaïsenä toimi kouluneuvos Jenny af Forselles yhdessä kuusihenkisen tiimin kanssa. Suomen Höyrylaiva Osakeyhtiön kanssa sovittiin, että osa lapsista voisi mat-kustaa ilmaiseksi mutta vastaanottavat perheetkin maksaisivat matka-kustannuksia. Satamassa lapset tutkittiin, punnittiin ja siirrettiin sit-ten ”kasvattiperheisiin”, yleensä eri puolille Helsinkiä.²¹

Porvarillisen Naisliiton äänenkannattaja *Naisten Ääni* kertoi saksalaisista lapsista lokakuussa 1920. Lapsia jututtaneen toimittajan mukaan useimmat heistä eivät olleet kuulleet etukäteen sanaakaan Suomesta, mikä ei sinänsä ollut ihmeellistä. Mutta esiintyi myös toimittajan mielestä erikoisia käsityksiä. Yksi saksalainen äiti oli huolissaan sanonut pojalleen, että ”jospa bolshevikit siellä ampuvat sinut”, vaikka valkoista Suomea edustaneen lehden lukijat toki tiesivät hyvin, että punaisista ei ollut enää vaaraa. Monet lapsista olivat kuulleet ”punakapinasta” ja siitä, miten ”saksalaiset olivat [suomalaisia] auttaneet”.²²

Toimittajan mukaan aseveljien lapsia pidettiin Suomessa kuin kukkaa kämmenellä. Sellaista tosin oli sattunut, että lapsi oli Suomessa pantu liian raskaisiin peltotöihin. Tällaisen uutisen kiirittyä avustuskomitean korviin oli lapsi siirretty nopeasti toiseen perheeseen. Porvarillisen lehden välittämä kuva saksalaisista lapsista oli syvästi ihaileva. ”Hetimitä ensinäkemältä huomasi, että he eroavat suuresti meidän lapsistamme vilkkautensa, tiedonhalunsa ja, tekisi mieli sanoa, ymmärryksensä puolesta”, toimittaja kuvasi. ”Heidän keskustelunsa on meillä samanlaista kuin täysi-ikäisten.” Saksalaisista lapsista huokui ihailtavaa ”täsmällisyyttä”. Lisäksi he olivat hyvin ”kohteliaita ja huomaavaisia”. Ihanteellisessa lehtikirjoituksessa ei valitettavasti kerrota lapsista tämän enempää.

Mistä lapset oikeastaan tulivat ja keitä hankkeen alullepanijat olivat? Mikä oli tämän lastensiirron laajempi poliittinen tausta? Monet merkit viittaavat siihen, että ainakin osa Suomeen saapuneista lapsista oli Suomen sisällissodassa valkoisella puolella taistelleiden saksalaisten sotilaiden lapsia²³, ja hanke itsessään suomalaisten Saksanystävien toimintaa.

Helsingin ulkopuolella saksalaisista lapsista tuskin paljoa tiedettiin. Ensimmäisen maailmansodan myötä ulkomaiset ”sotalapset” olivat joka tapauksessa saapuneet myös suomalaisten tietoisuuteen. Toiseen maahan matkustavista lapsista ilmestyi pieni kirjoitus jopa lapsille suunnatussa aikakauslehdessä. Pieni talvinen tarina kertoi

”Pikkutalon Helmistä”, joka paljasti ystävälleen ”Isontalon Kallelle” kelkkaa ylös mäkeä vetäessään, että heidänkin kotiinsa oli nyt tulossa ”sotalapsi”.²⁴ Tarinassa saksalaista Lindaa ”tyttöletukaksi” kutsunut Kalle hämmästy, kun Helmi astelee parin päivän päästä uuden ystävänsä kanssa käsi kädessä kelkkamäkeen. Tarina opasti lapsia kristillisessä hengessä hyväksymään toisesta maasta saapuneen lapsen joukkoonsa.

Vuosina 1914–1918 kehittyneet pakolaiskriisit ja kansainvälisen myötätunnon viriäminen vaikuttivat Suomessa myös muilla tavoin. Ester Ståhlbergin johdolla Suomeen perustettu Kansainvälinen Lasten Apu kohdisti huomionsa Itä-Karjalasta tulevien Venäjän sisällissodan pakolaisten auttamiseen. Helmikuussa 1921 Ståhlberg kuvasi *Naisten Lehti* -nimisessä aikakauslehdessä dramaattisin sanankääntein Baltian, Ukrainan ja Itä-Euroopan lasten kärsimyksiä. Hän esitteli Jugoslavian sadat tuhannet orvot, kaksi miljoonaa Venäjän pakolaista ja Unkarin lasten hädän. Ståhlberg raportoi myös vuoden takaa Virosta, jossa kenraali Vladimir Judenitšin johtaman ”valkoisen” armeijan perääntyessä maahan tuli valtavasti venäläisiä pakolaisia.

*Mitkä vetivät lapsiaan kottikärryissä, joihin samalla oli sullottu mitä kiireessä oli saatu mukaan temmatuksi. Mitkä kulkivat ajamassa hevoskaakkia, joka veti rikkiäisiä kärryjä, täynnä vaate-repaleita, keittoastioita ja kanoja, ja kaiken romun keskellä istui jokin isoisa tai isoäiti perheen nuorimpien kera. Taikka kulki isä ajamassa edessään lehmää tai muutamia vuohia ja joku poika veti perässään laihaa sikaa. Nälkää, kylmää, alastomuutta, likaa, sairautta.*²⁵

Kielitaitoinen ja vahvalla sosiaalisella omallatunnolla siunattu Ester Ståhlberg vetosi suomalaisen lastensuojeluväkeen ja hyväosaisiin kansalaisiin eurooppalaisten pakolaisten auttamiseksi.

Kansainvälisesti suuntautuneen Ester Ståhlbergin kotimainen lastensuojelutoiminta kietoutui Suomen oman sotalapsikysymyksen